

TÜRK VE KIRGIZ EDEBİYATINDA AĞITLAR

Geliş Tarihi/Received: 17.05.2018 - Kabul Tarihi/Accepted: 29.06.2018

Asil Şengün

ReLecturer, Akhmet Yassawi University

ORCID: 0000-0003-2373-304X

asilsng@gmail.com

ÖZ

Yeryüzünde yaşayan her milletin kendine has bir kültürü bulunmaktadır. Milletlerin kültürleri o milletin yaşadığı tarihi süreç içerisinde çeşitli sebeplere bağlı olarak gelişir, gelişirken de değişikliklere maruz kalır. Bir milletin kültürünün temelini sahip olduğu gelenek-görenekler, örf-adetler ve bunlara bağlı olarak gerçekleştirilen uygulamalar oluşturmaktadır. Gelenek-göreneklerin temlini ise insanoğlunun bu dünyada yaşadığı hayatı süresince başından geçirdiği hayatın geçiş dönemlerdeki uygulamalar teşkil etmektedir. Geçiş dönemleri veya geçiş törenleri olarak adlandırılan bu aşamalarda çeşitli etkinlikler gerçekleştirilir. En önemli geçiş törenleri doğum, düğün ve ölüm olayına bağlı olarak yapılanlardır. Bu geçiş törenleri etrafında her halkın söylediği şiirler bulunmaktadır. Bu şiirlerden biri de ölüm ve ayrılık acısı nedeniyle dile getirilen şiirlerdir. Türk Edebiyatında ölüm ve ayrılık acısıyla çoğunlukla irticalen söylenen bu şiirlere ağıt denmektedir. Ağıtların kaynağı Türk Edebiyatının İslam öncesi devrine dayanmaktadır. Bu şiir türünün başlangıçta söyleyeni unutulsa da, günümüzde anonim olmayan ağıtlar da yazılmıştır. Türklerde ve Kırgızlarda insanoğlunun hayatındaki en önemli geçiş dönemlerinden biri olan ölüm hadisesine bağlı olarak söylenen ağıtlar iki halkın sözlü edebiyatının temelinde aynı kaynaktan beslenmesine bağlanıp gelişmesine rağmen, zaman içerisinde iki halkın geleneğinde bu türün gelişimi farklılık göstermiştir. Türk Edebiyatında ölüm ve ayrılık hadisesine bağlı olarak söylenen ağıtlar, sadece ağıtlar başlığı altında toplanırken, Kırgız Edebiyatında bu şiirler Mun-Zar Irları başlığı altında Kereez, Uguzuv, Joktav, Koşok dört bölümden oluşmaktadır. Makalede ağıtların Türk Edebiyatında ve Kırgız Edebiyatında yapılan araştırmalarda nasıl tasnif edildiği örnekler desteklenerek karşılaştırılması yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kırgızlarda ve Türklerde ağıt, Ölüm, Ağıt, Gelenek-Görenek, Geçiş Törenleri

LAMENTS IN TURKISH AND KYRGYZ LITERATURE

ABSTRACT

Every nation that lives on the earth has its own culture. The cultures of the nations develop in various ways during the historical period in which the nation lived and are exposed to changes during its development. Traditions-customs, the customs and practices that depend on them are the foundations of a nation's culture. The tradition-custom is the practice of the transition period in which the life that mankind has passed through

his life during his life in this world. During these stages, called transition periods or transition ceremonies, various activities take place. The most important transitional ceremonies are the ones built upon birth, wedding and death. There are poetry that every people say around these transition ceremonies. One of these poems is poetry which is expressed because of the pain of death and separation. These poems which are said to be mostly extrovert in the Turkish Literature due to death and separation are called lament. The source of the weights is based on the pre-Islamic devrine of Turkish Literature. Even though this poem was forgotten at the beginning, the anonymous notes are also written today. Despite the fact that the lamentations related to the death hadith, one of the most important transitional periods in the lives of the human beings in the Turks and Kyrgyzs, are connected to the feeding of the same source at the basis of the oral literature of the two people, the development of this kind has been different in the tradition of the two people over time. In Kyrgyz Literature, these poems are composed of Kereez, Uguzuv, Joktav, Koşok under the heading of Mun-Zar Irlari, while the saints mentioned in the Turkish Literature due to the death and separation tradition are merely under the title of titles. Comparisons are made by supporting how samples are categorized in the researches made in Makalede lamentations in Turkish Literature and Kyrgyz Literature.

Keywords: *Lamentations in Kyrgyz and Turks, lament, Weakness, Tradition-Custom, Transition Ceremonies*

GİRİŞ

Yeryüzünde yaşayan her millet dünyada var olduğu andan itibaren yaşadığı tarihi seyir içerisinde kendine has bir kültür meydana getirmektedir. Milletlerin kültürlerinin en önemli temel taşları ise zaman içerisinde oluşturdukları gelenek-görenekları, örf-adetleridir. Meydana gelen ve kuşaktan kuşağa aktarılan gelenek-göreneklerinin, örf-adetlerinin geçiş dönemlerine bağlı olarak şekillendiğini görmek mümkündür. İnsanoğlunun bu dünyadaki yaşamında birçok geçiş dönemleri ve bu dönemlere bağlı olarak törenler gerçekleştirilmektedir. *Geçiş törenleri doğum töreni, ad verme töreni, sünnet töreni, askere gönderme/ karşılama töreni, hacı gönderme/ karşılama töreni, evlenme/düğün töreni, ölü gömme ve yas töreni* (Çobanoğlu 2002:58) olarak adlandırılmaktadır.

Bu evrelerin her birinde insan hayatında önemli değişiklikler meydana gelmekte ve bu törenlerle birlikte insan hayatın yeni bir dönemine ayak basmaktadır. Fakat bu geçiş dönemleri içerisinde doğum, evlenme ve ölüm olmak üzere üç önemli geçiş evresi diğerlerinden farklıdır. İnsan doğumla dünya hayatına ilk adımını atar, evlenme ile kendine ait aile hayatına başlar. Ölüm ile de bu dünyadaki hayatı bitirip, ahiret hayatına geçiş yapar. Ölüm hadisesi bazı milletler için her şeyin bitişini, bir yok oluşu ifade ederken özellikle ilahi dinlere mensup milletlerin nazarında dünya hayatının bitip ahiret hayatının başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Türk milletinin oluşturduğu kültürde ölüm vakası derin acı veren bir ayrılık olmakla beraber gerek İslam öncesi inanışta gerekse İslami inanışta insanın dünyada kendisine verilen yaşama süresinin bitmesi yönüyle ölüm; ahiret hayatına

geçişin başlangıcı olması yönüyle ise yeni ve ebedi bir hayat olan ahiret hayatı için doğumdur. Bu açıdan baktığımızda ölüm bir yok oluş değil yeni bir hayata geçişin başlangıcı, dönüşüm evresinin bir aşamasını oluşturmaktadır.

Bütün toplumlarda insan hayatının bu üç önemli geçiş dönemi etrafında çeşitli gelenek-görenekler, örf-adetler meydana gelmiş ve bunlara bağlı olarak birçok uygulamalar ortaya çıkmıştır. Bu geçiş dönemleri aynı zamanda insanın duygu dünyasına en fazla tesir eden, buna bağlı olarak da insanların duygularını çeşitli şekillerde ve farklı vasıtalarla en çok dışa yansıttığı evrelerdir. Her insan için dünya hayatı doğumla başlamaktadır. Dünyaya geldiği aileden ayrılıp, başka bir aileye gelin olarak giden genç kız doğumla birlikte anne olma vasfını kazanır. Böylece bir ailenin gelini olmakla birlikte kocasıyla kurduğu yuvanın annesi olma payesini elde etmiş olur. Kendisine annelik vasfını kazandırmış olan ve dünyaya yeni adım atmış olan yavrusunun hamisi, eğitmeni, terbiyecisi aynı zamanda mensubu olduğu milletin kültürünü aktaran en güzel vasıta olarak anne, bütün duygu ve düşüncesini, sevgisini, nefretini, acısını, kaygısını, gelecekle ilgili ümitlerini, korkularını, endişelerini, çocuğu için kurduğu hayalleri bebeğini uyuturken söylediği ninnilerle dile getirmektedir.

Diğer bir geçiş dönemi olan düğün, birbirini seven genç kızla delikanlının gelecekteki hayatlarını birleştirdiklerini yaşadıkları topluma ilan etmeleri anlamına gelmektedir. Düğünlerde gençlerin duygu ve düşünceleri, sevinçleri, kaygıları bazen neşeli bazen de hüznü şiirlerle dile getirilir, Düğün şiirleri çeşitli müzik aletleri eşliğinde evlenme merasiminde yaşanan duyguların özelliğine bağlı olarak farklı ezgilerle çalınır, söylenir kuşaktan kuşağa aktarılarak varlığını sürdürmektedir.

Allah'ın kendisine biçtiği ömrün bir vesile ile sona ermesiyle ölüm hadisesi gerçekleşip, insanoğlu bu dünyadan göçüp gitmektedir. Ölüm vakasının meydana gelmesiyle birlikte ölen kişinin yakınları yaşadıkları bu acı verici olay karşısında duygularını çoğu zaman irticalen feryat ederek söyledikleri matem şiirleri ile dile getirmektedir. Ölen kişinin yakınları tarafından ayrılık acısının sözlü olarak dışa yansıtılmasıyla oluşturulan şiirler ağıt olarak adlandırılmaktadır.

TÜRK EDEBİYATINDA AĞITLAR

Türk Edebiyatında ağıtlara Türk milletinin en eski dönemlerinden itibaren rastlamak mümkündür. Ağıtlar, ilk olarak Türk milletinin İslamiyet'ten önceki edebiyatında ölen kişilerin ardından yapılan *yuğ* cenaze merasimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu merasimlerde ölen kişinin ardından söylenen hüznü dolu şiirlere *sagu* denmekteydi. İşte atalarımızın söylediği bu sagular günümüzde ölen kişinin ardından söylenen şiirlere verdiğimiz ad olan ağıtların bilinen ilk örneklerini oluşturmaktadır.

Ağıt bir kimsenin ölümü üzerine duyulan acıları anlatmak amacıyla söylenen şiirlerdir. Ölümden duyulan üzüntüyle birlikte ölenin iyilikleri de anlatılır.

Anonim halk şiiri malı olan ağıtlar da vardır. Bunlar genellikle genç yaşta ölen kız ve delikanlılar için söylenir. Ayrıca gelin olup anasının evinden ayrılan kızlar için de ağıtlar yakılır(Dilçin 2000:342). Bu tanımda görüldüğü üzere edebiyatımızda ağıtlar şairi belli olanlar ve anonim olanlar olarak ikiye ayırmaktadır. Cem Dilçin *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi* adlı çalışmasında yukarıda verdiğimiz şekilde ağıtın tanımını yaptıktan sonra Hıfzî'den on beş dörtlükten oluşan bir ağıt örneği vermektedir.

Sefil baykuş ne gezersin bu yerde

Yok mudur vatanın illerin hani

Küsmüş müsün selamımı almadın

Şeyda bülbül şirin dillerin hani (Dilçin 2000:342-343).

Türk Edebiyatında ağıtlarla ilgili olarak Hikmet Dizdaroğlu *Halk Şiirinde Türler* adlı eserinde şöyle demektedir: *Adına ilk kez Orhun Yazıtlarında rastladığımız yağ'lar ise ölümler için yapılan genel dini törenlerdir. Ziya Gökalp, bu törenleri "yüce adamlar'ın ölümlerinde yapıldığını bildirmekte ise de, Fuat Köprülü'nün çeşitli kaynaklardan derlediği bilgiler, yalnız büyük adamların ölümlerinde değil, ölen her kişi için yağ yapıldığını göstermektedir*(Dizdaroğlu 1969:13). Seyit Kemal Karaalioğlu'na göre *sagu, Eski Türk Halk Edebiyatında sevilen bir kimsenin ölümünden duyulan acıları anlatmak için söylenen şiir. Sagu'lar, yağ denilen dini matem törenlerinde söylenirdi. Sagu'ların diliyle, ölenin iyilikleri, unutulmaz anıları anlatılırdı*(Karaalioğlu 1980:145). Nevzat Gözaydın ise *uzun hava olarak kabul edilen ve usulsüz türküler içinde yer alan ağıt, genellikle bir kişinin zamansız sayılan ölümünden sonra yakınları veya bir ağıtçı tarafından söylenen türküdür. Ölen kişinin kişisel özellikleri, ona karşı duyulan sevgi, yaşayışı, yaptıkları ve geride kalanların duyguları özel bir ezgi ile yas günlerinin hemen başında dile getirilir*(Gözaydın1989:30) demektedir. Anonim Halk Şiiri üzerine geniş kapsamlı araştırma yapan Doğan Kaya, *Anonim Halk Şiiri* adlı eserinde ağıtlara geniş bir yer verip, edebiyatımızda ağıtlar ilgili yapılan araştırmalara ve tanımlara değinip şöyle demektedir: *İnsanlar, başta ölüm olmak üzere çeşitli sebeplerle sevdiklerinden ayrılmak durumunda kalırlar. Bugüne kadar ölüm şiirleri olarak sayılan ağıtları, salt bu çerçevede ele almamak gerekir. Ağıtlar, dar manada ölüm üzerine, geniş manada acı ihtiva eden her konuda ortaya konmuş şiirler olarak görülürler. Ağıtların ortaya çıkışının temel sebebi ayrılıktır. Bu bakımdan biz de ağıtları; başta ölüm olmak üzere ayrılığın yahut ayrılığın doğurduğu ıstırap sebebiyle ortaya konulan lirik ürünler olarak düşünmekteyiz*(Kaya 1999:243-244)".

Türk Edebiyatında ağıtlarla ilgili yapılan çalışmalara genel olarak baktığımızda ağıt için verilen tanımın hemen hemen aynı şeyleri ifade ettiğini görmekteyiz. Yapılan tanımlarda ağıtların ölen kişilerin arkasından hüznü dolu ezgiyle söylenen elemli şiirler ifadesini görmekteyiz. Ayrıca Mehmet Yardımcı'nın *"Başlangıcından Günümüze Türk Halk Şiiri"* adlı çalışmasında ağıtın tanımı yapıldıktan sonra örnek metinler verilip ağıtların

genel özellikleri, ağıtların diğer anlatmaya dayalı türlerle ilgileri ele alınıp, etraflıca bilgi verilmiş olup ağıtlar halk şiirinin koşma türü içerisinde değerlendirilmektedir.

Türk Edebiyatı araştırmaları çerçevesinde yapılan çalışmalarda ağıtlarla ilgili olarak verilen bilgilerde ağıtların Türklerin İslam öncesi devirlerinde teşekkül etmiş olduğu, ölen kişi için düzenlenen yuğ törenlerinde söylenmeye başlandığı, yuğ törenlerinde ölüm hadisesinin vermiş olduğu acıya bağlı olarak ölen kişinin yakınları tarafından söylenen üzüntü dolu, kendisine has bir ezgisi olan, ölen kişinin güzel hasletlerini dile getiren hüznü şiirler tanımı ortak noktayı oluşturmaktadır. Lakin gerek Türklerin İslam öncesi devirlerinde yuğ törenlerinde söylenen ağıtlar gerekse yakın zamanlarda cenaze merasiminde söylenmiş ağıtlar kendi içerisinde herhangi bir tasnife tabi tutulmamıştır. Bu noktada Türk Edebiyatındaki ağıtları karşılaştırdığımız Kırgız Edebiyatında ağıtların ilmi olarak incelenmesinde ve tasnifinde farklılıkların olduğunu görmekteyiz.

KIRGIZ EDEBİYATINDA AĞITLAR

Türkiye’de ağıt olarak adlandırılan şiir türü Kırgız Edebiyatı araştırmalarında *Kaada-Salt Irları (Gelenek-Görenek Şiirleri)* olarak adlandırılan kategoride *Mun-Zar Irları(Hüzün-Feryat şiirleri-A.Ş.)* adıyla ele alınıp incelenmektedir. Türk Edebiyatında ölüm hadisesi ile ilgili söylenen şiirler sadece ağıt adıyla ele alınırken Kırgız Edebiyatında ölümle ilgili şiirler *Mun-Zar Irları* başlığında *Kereez, Uguzuv, Joktav, Koşok* olmak üzere dört alt kola ayrılarak incelenmektedir.

Ölüm hadisesinin meydana gelişine bağlı olarak söylenen *Mun-Zar Irları*, Kırgız Edebiyatında ayrıntılı bir şekilde incelenip cenaze merasiminin aşamalarına göre çeşitli adlar altında sınıflandırılmaktadır. Bu dünyadaki hayatının sona erip, artık vefat edeceğini anlayan bir kişinin çoluk çocuğunu, akrabalarını yanına çağırıp, onlara söylediği son sözü *Kereez* olarak adlandırılmaktadır. *Kereezler*, öleceğini anlayan kişinin son sözü olarak yakınlarına sağlığında yaptığı işleri, bundan sonra yapmak isteyip de ömrünün vefa etmediği; yakınları, çocukları tarafından yapmasını istediği işleri, hayallerini anlatan şiirlerdir. Ayrıca *kereezlerde* dünyanın faniliği, inanç anlayışı ve milli zihniyetin felsefi yorumuna yer verildiği görülmektedir. *Kereezler*, herkes tarafından söylenebilir. Çoğunlukla şiir olarak söylenen *kereezler*, bazen nesir olarak da söylenebilir. Nesir olarak söylenip, daha sonra şiire dönüştürülen *kereezin* en güzel örneği *Borombay* ile *Balbay’ın kereezleridir*. *Kereezlerin* söyleyenleri belli olduğu için zaman içerisinde fazla değişikliğe uğramazlar. Özellikle meşhur şairlerin, âşıkların, devlet adamlarının, halk liderlerinin *kereezleri* halk içerisinde geniş bir şekilde yayılıp günümüze kadar ulaşmıştır. *Kereezlerin* en meşhurlarından biri *Borombay’ın kereezidir*:

"Журтум, Ысык-Көлге ыктаңар, Кең Текес көздөн чыкпаңар, Жерге салгын егинди, Тегиз уккун кебимди, Туп, Жыргалаң кыштаңар, Четтен келген коңшуну, Өз туугандай куштаңар. Эки семиз байлаңар, Эл жайлоога чыкканда Серүүндүн жолун жайлаңар, Аштыкка жайлоо жер эле, Чычканга экин салыңар, Ага-ини сыйлашып, Ынтымак болун баарыңар. 2004:61-62), (çev.-A.Ş).

Halkım Isık Göl'e sığının, Geniş Tekesi gözdens çıkmayın Yere serpin ekini, Hepiniz dinleyin sözümü Tüp, Jılgalan'da kışlayın Uzaktan gelen komşunu Öz kardeş gibi kucaklayın, İki semiz (hayvan) besiye çekin, Halk yaylaya çıktığında, Serüün yolunu yayla yapın, Açlığa yayla yer imiş, Sıçan'a (vadi) ekin salınız Abi kardeş birbirinize hürmet edip, Birlik olun hepiniz (Akmataliyev

Kırgızlarda gelenek-görenek şiirleri içinde ele alınan ve ölüm hadisesi ile ilgili söylenen şiirlerden diğeri *Uguzuu* şiirleridir. *Uguzuu* şiirleri, Kırgız toplumunda vefat eden kişinin yakınlarına ölüm haberini vermek için söylenen şiirlerdir. Bir kişinin vefatı insanın toplum hayatında meydana gelen önemli ve insanı en derinden etkileyen hadiselerden biridir. Yaşam tarzı nedeniyle çoğu kez muharebede vefat edenlerin haberini ailesine iletme konusunda hassasiyetle yaklaşma da denebilir. Ölüm kaçınılmaz olmasına rağmen, ayrılığın insanlara verdiği acıyı biraz da olsa hafifletmek, vefat edenin yakınlarına ölüm haberinin verdiği psikolojik darbeyi azaltmak amacıyla duyurmaktır *uguzuu*. Bu önemli görev sıradan insanlara verilmemiştir. Toplumdaki tecrübeli, feraset sahibi ve hitabeti yüksek olan insanlar *uguzuu* görevini üstlenmişlerdir. *Uguzuu* çoğunlukla şiirle olduğu gibi ayrıca nesir olarak ve sadece kopuzun melodisiyle de gerçekleştirildiği durumlarda vardır.

*Uguzuu*da bazen eski metinlere gönderme yapılarak, bazen doğa olaylarından örnek verilerek, bazen de hayvanlar dünyasıyla benzetme yapılarak aile fertlerinin cenazesi olduğunu dolaylı yoldan anlatılır. Misaller vererek bulmaca çözdürür gibi söylenen *Uguzuu*'a Janibek Han zamanında ordusuyla savaşa giden Jeerençe Çeçen savaştayken onun hanımı vefatı haberidir. Jeerençe Çeçen savaştan dönerken bu acılı haberi duyurmak için Jeerençe'nin arkadaşları, akranları ve aksakallar şehre bir günlük yolda kendisini karşılarlar. Karşılایanların içinden bir aksakal Jeerençe'ye çeşitli misaller vererek ve bir bulmaca çözdürür gibi sorular sorarak hanımın

ölümünü haber verir. Bu, Kırgız Edebiyatındaki uguzuun en güzel örneklerinden biridir:

- Eee Jeerençe, atası ölen ne olur?*
- Atası ölen kişinin yüksek dağlarını boran basar.*
- Anası ölen ne olur?*
- Anası ölen kişinin çağlayıp akan suları, berrak gölü soğulmuş olur.*
- Ağabeyi ölen ne olur?*
- Ağabeyi ölen kişinin sesi kısılır, sözü az olur.*
- Kardeşi ölen kişi ne olur?*
- Kardeşi ölen kişinin at binerken kamçısı eksilmiş olur. Düşman baskın yaptığında, başına bela geldiğinde, kötü de olsa abi-kardeşin arkanda olsa arkan sağlam olur.*
- Yengesi ölene ne olur?*
- Yengesi ölen kişinin yeni yelde yırtılır, yakası kirden batar.*
- Gelini ölene ne olur?*
- Gelini ölen kişinin atı ipini koparmış gibi olur.*
- Ninesi ölen kişi ne olur?*
- Ninesi ölen kişinin nazlanacak yeri az olur?*
- Çocuğu ölen kişi ne olur?*
- Çocuğu ölen kişinin bağına ateş düşmüş gibi olur.*
- Karısı ölen kişiye ne olur?*
- Oyy, oyy sorma oyy, Allah'ın emriymiş, hanımım öldü demek oyy. Bir döşeğe dört baş koyup yataydık. Eyvah, hanım ölse mamur şehrin yıkılmış demektir, günün viran, mülkün viran olup yok olup gidecek bu olsa gerek, deyip kamçısına dayanıp feryat ederken kamçısı kırılmıştır (Akmataliyev 2004:71-72), (çev.-A.Ş).*

Uguzuu sözlü olarak yapıldığı gibi bazen de sözsüz sadece kopuzun hazin melodisiyle de yapılmaktadır. Zaman içerisinde şairler tarafından bu melodiler şiire çevrildiği de görülmektedir. Melodi ile uguzuun en güzel örneklerinden biri Nogay ve Kazaklar arasında yaygın olarak bilinen *Ket Buka Küyü* veya *Aksak Kulan* olarak bilinen küydür/ezgidir. Bu melodinin hikâyesi şöyledir:

Cengiz Han'ın oğlu Cuci kaybolmuştur. Bu durumdan dolayı Cengiz Han öfkeli. Öfkesi o kadar şiddetlidir ki, oğlumun öldüğünü haber verenin boğazına erimiş kurşun dökeceğim demektir. Kulan avlarken bir kulanın attığı tekmeden dolayı yuvarlanıp Cuci ölmüştür. Cengiz Han'a ölüm haberini vermekten herkes korkmaktadır. Vaziyeti gören yaşlı ve tecrübeli

bir küy ustası kopuzu/dombırayı eline alır ve kederli hadiseyi melodi/küy ile Cengiz Han'a duyurur. Cengiz Han günlerdir kaybolan oğlunun öldüğünü anlayınca öfkeden kudurur ve yaşlı küy ustasını yakalatıp boğazına erimiş kurşun döktürmek ister. İhtiyar, "Size haber veren ben değilim, ben size bir kelime ettim mi? Haberi veren kopuz erimiş kurşun dönecekseniz onun boğazına dökün," der. Böylece kendisini ölümden kurtarır, fakat Cengiz Han'ın öfkesi dinmemiştir. İhtiyar küycünün sözlerinden sonra erimiş kurşunu kopuzun tellerine döktürür. Bu küy/melodi daha sonraki zamanlarda manzume haline getirilmiştir. Aşağıda bu şiirden bir örnek verelim:

Küycü, Cengiz Han'a oğlunun ölüm haberini vermek için bilmece çözdürür gibi sorular sorar ve bu sorulara Cengiz Han verdiği cevaplarla acı gerçeği idrak eder.

<i>Туу, туу, туу кучак,</i>	<i>Tuu, tuu, tuu kucak,</i>
<i>Тулпар качты, Айганым,</i>	<i>Tulpar kaçtı Ay Hanım,</i>
<i>Туурунан ажырап,</i>	<i>Kafesinden kurtulup,</i>
<i>Шумкар качты, Айганым,</i>	<i>Şahin kaçtı, Ay Hanım,</i>
<i>Алтын боолуу ак шумкар,</i>	<i>Altın bağlı ak şahin,</i>
<i>Айга карай сызыптыр,</i>	<i>Aya doğru uçmuştur,</i>
<i>Алтын боосун тытыптыр,</i>	<i>Altın bağıni ditmiştir,</i>
<i>О не болот, Айганым?</i>	<i>O ne olur, Ay Hanım.</i>

Bu sorulardan sonra Cengiz Han meseleyi anlar ve şöyle cevap verir:

<i>Туу, туу, туу кучак,</i>	<i>Tuu, tuu, tuu kucak,</i>
<i>Тулпар качса карматпай,</i>	<i>Tulpar kaçса yakalanmadan,</i>
<i>Менин туйгунум өлгөн турбайбы,</i>	<i>Yakınım ölmüş demektir,</i>
<i>Ошунда шорум курбайбы,</i>	<i>O zaman acım olmaz mı,</i>
<i>Алтын боолу ак шумкар,</i>	<i>Altın bağlı ak şahin</i>
<i>Айды карап ал сызса,</i>	<i>Aya doğru uçmuşса</i>
<i>Менини арыстаным өлгөн турбайбы,Aslanım ölmüş demektir</i>	
<i>Менин бир шорум курбайбы-Benim bir acım ..."</i>	

Bunları söyleyen Cengiz Han, "Oğlumun ölüm haberini getirenin boğazına kızgın kurşun döktüreceğim." diye ferman buyurur (Akmataliyev 2004:70-75), (çev.-A.Ş).

Uguzuu görüldüğü gibi toplumda önemli bir mevkie sahip olan kişilerin evlerinden uzakta, seferde buldukları sırada ailelerinden birini kaybettiklerinde; o kişiye bulunduğu toplumun ileri gelen akıl ve feraset sahibi aynı zamanda söz hüneri sahibi kişiler tarafından bazen şiirler bazen

nesir olarak bazen bulmaca çözdürerek bazen de kopuzun nağmeleriyle ölüm hadisesini duyurması olayıdır.

Kırgızlarda ölüm hadisesine bağlı olarak söylenen şiirlerden biri de *koşoklardır*. Bu dünyaya gelen insanın vadesi dolup, ahirete göç etmek için çıktığı yolculuk olan ölüm hadisesi gerçekleştiği zaman ölen kişinin ailesindeki kişiler tarafından ya da yakın arkadaşları tarafından ölen kişinin hayatta iken yaptığı iyilikleri, ölen kişinin nasıl bir insan olduğunu anlatarak üzüntülü, cenazenin başında söylenen şiirlerdir. Koşoklar genel olarak ikiye bölünür. Biri kişi öldüğü zaman söylenen koşoklar, ikincisi kız evlenip baba evinden ayrılıp giderken söylenen koşoklar.

Hangi koşoka bakarsanız bakın hemen hepsi ölen kişinin sağlığında yaptığı işleri methedip, o kişinin iyiliklerini, güzelliklerini dile getirmek, ölen kişiyi cenazeye gelenlerin huzurunda övmek maksadıyla söylenmekte, öleninin iyiliklerini anlatmayı maksat tutmaktadır. Mesela:

Ак кыянын астынан, Ak kayanın altından
Ак жолбарс качты тосолук. Ak kaplanım kaçtı tutalım,
Ак жолборстой чамданып Ak kaplan gibi şamdanım,
Ак шумкардай чаңырып, Ak şahin çığırıp
Кан Жантай өлдү кошолук Han Jantay öldü toplanalım(Akmataliyev vd. 1998:6), (çev.-A.Ş).

Koşok söyleyen kişinin ölen kişinin aile efradından ise koşok acılı, hüzünlü olurken aile dışından ise koşokta dilek, ölen kişinin geride kalanlarına daha çok nasihat mahiyetinde olduğu görülmektedir. Koşokları daha çok kadınlar söylerken bazen erkeklerde söylemektedir.

Кара тору Туянам, Kara doru Tuyanam,
Катынча кошуп ыйларга, Kadınca ağıt yap ağlamaya,
Калкымдан жаман уялам, Halkımdan çok utanırım, diye başlayıp,
Каркырасын тагынып, Karkırasını takip (karkıra: turna tüyü ile süslenmiş başlık, A.Ş)
Калктын көркү Туяна. Halkın güzeli Tuyana
Калын килем жаптырып, Kalın kilim örtüp
Шурудан буйла тактырып, Boncuk gerdanlık taktırıp
Көч баштаган Туяна- Göçe başlamış Tuyana

ya da :

Телкисинен айрылган, Ceylanından ayrılmış
Кулан болдум Туяна. Kulan oldum Tuyana.
Улуу тоонун боорунда, Ulu dağın bağrında,

Улар болдум Туяна. Ular (dağ kuşu) oludum Tuyana
Улутунуп үшкүрүп, Ah vah etmeye
Кумар болдум Туяна. Dūçar oldum Tuyan (Akmataliyev vd.
1998:11)

Devam eden koşok, erkekler tarafından söylenen koşoka bir örnektir. Bu örnek bize koşokların sadece kadınlar tarafından değil erkeklerin de ölen kişilerin ardından koşok söylediğini, ayrıldığı yarının ardından feryadını nasıl dile getirdiğini göstermektedir.

Kırgız Edebiyatında koşokların aşağıdaki konularda söylendiğini görmekteyiz.

1. Tarihi şahsiyetlerle ilgili koşoklar,
2. Toplum nazarında değeri yüksek kişilerle ilgili koşoklar,
3. Erkeklerle ilgili koşoklar,
4. Kadınlarla ilgili koşoklar,
5. Çocuklarla ilgili koşoklar.

Kendisine koşok söylenen kişinin ölüm sebebine bağlı olarak ise koşoklar şu şekilde sınıflandırılmaktadır.

1. İhtiyarlığa bağlı olarak ölenler,
2. Bir kişiyi korurken ölenler,
3. Kaderin talihsizliğine bağlı olarak ölenler
4. Savaşta ölenler v.b şekilde sınıflandırılmaktadır.

Yapılan araştırmada koşokların Kırgız Edebiyatında çok geniş bir yer kapsadığı görülmektedir. Hatta Manas destanının başlangıçta bir koşok olduğu (Akmataliyev vd. 1998: 15) düşünülmektedir.

Kırgızistan'da koşoklar ile ilgili yapılan birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar çerçevesinde koşokları Saadat Muratova beş grupta incelemektedir.

1. Duyurma koşokları
2. Cenazeye gidildiğinde söylenen koşoklar,
3. Cenaze evden çıkarılırken söylenen koşoklar,
4. Ölü mezara defnedildikten sonra söylenen koşoklar,
5. Ölünün kırkından sonra söylenen koşoklar (Muratova 2015:113), (çev.-A.Ş).

Bu tasnifte görüldüğü gibi Kırgızlarda insan öldüğü zaman cenaze merasiminin her aşamasında farklı şiirlerin söylendiği ve bu şiirlerin söyleniş şeklinin de muhtevasının da farklı olduğu görülmektedir.

Ölüm hadisesi ile ilgili söylenen şiirlerden diğer biri ise Joktoo şiirleridir. *Joktoo şiirleri kişi öldükten sonra söylenen şiirlerdir ve ikiye bölünmektedir. Koşok- joktoo, könül aytuu-könül jubatuu şiirleri* (Akmataliyev 2002:84). Joktoo şiirleri ölen kişi defnedildikten sonra arkasından söylenen ve onun artık yokluğunu anlatan şiirlerdir. Joktoolar Kırgız halkı içinde tarihin en eski dönemlerinden beri söylene gelmiş, birçok destanlarda masallarda yer alan bir şiir türüdür. *Joktoo-Koşoklar sadece yakını ölen kişilerin şahsi kaygılarını, acılarını, iç dünyasındaki kederini dışa yansıtmakla kalmayıp, aynı zamanda bir halkın tarih boyunca başından geçen çeşitli kederli olayları, hayat şartlarını, gelenek-göreneklerini de kuşaktan kuşağa aktarması yönüyle de oldukça değerli bir kültür hazinesidir* (Akmataliyev 2004:85).

SONUÇ

Türk Halk Edebiyatının temelleri bütün Türk boylarının ortak bir coğrafyada yan yana yaşadığı dönemlerde atılmıştır. Bu ortak edebiyat döneminde elbette bütün boyların örf- adetleri, gelenek-görenekleri büyük oranda benzerlik gösteriyordu. Halk edebiyatının büyük bir bölümün meydana getiren anonim şiirlerin de temeli bu ortak hayatın yaşandığı dönemlerde atılmıştır. Başlangıçta anonim halk edebiyatının ürünü olan şiir türleri gelenek-göreneğe bağlı olarak oluşmaya başlamıştır. İnsanların doğumundan ölümüne kadar devam eden hayatlarının en önemli üç geçiş evresi olan doğum, evlenme ve ölüm olaylarına bağlı olarak çoğunlukla irticalen söylenen şiirler esasta halk edebiyatının sözlü geleneğinde söylenen şiirlerin temelini oluşturduğu görülmektedir. Bu şiirlerin başlangıçta adlandırılmaları ortak iken zaman içerisinde Türk boylarının farklı coğrafyalarda yaşamaları, yaşadıkları bu farklı coğrafyalarda muhtelif kültürlerle iletişime geçmeleri anonim halk şiiri türlerinin adlandırılmasına, şiirlerin söylenişine, muhtevasına, sınıflandırılmasına ve toplum içerisinde gelişmesine büyük tesir etmiştir.

İşte bu sebeplere bağlı olarak anonim halk şiirinin bir türü olan ağıtlar başlangıçta ölüm hadisesine, aynı zamanda aileden ayrılan kişilerin o aileden ayrılmasına bağlı olarak oluşturduğu kederin etkisiyle söylenen şiirlerdir. Zaman içerisinde ağıtlar toplumların geçirdiği hayat serüvenin etkisiyle değişikliklere uğramıştır. Anadolu'da ölüm hadisesi ve ayrılık sebebiyle söylenen şiirler ağıt adıyla adlandırılırken, Kırgızlarda aynı zamanda diğer Türk halklarının yapmış olduğu araştırma ve incelemeler neticesinde ayrılık nedeniyle söylenen kaygı- keder konulu şiirler farklı terimlerle karşılanmıştır. Kırgızlar ölüm hadisesini duyurmak için söylenen şiirlere *uguzuu* derken, Kazaklar *estirtü*; cenaze defnedildikten sonra ölen kişinin yakınlarının üzüntüsünü paylaşmak için söylenen şiirlere Kırgızlar *koşok* derken Kazaklar *jubatuv* şiirleri adını vermektedir. Yakınları tarafından ölen kişinin yokluğunu ifade eden şiirler için Kırgızlar *joktoo* derken Kazaklar da aynı anlama gelen *joktav* kelimesini kullanmaktadırlar. Türk Edebiyatında yapılan çalışmalarda bu şiirler için sadece ağıt terimi

kullanılmakta fakat Kırgız Edebiyatındaki gibi cenaze merasimin evrelerine bağlı olarak söylenen şiirler farklı adlarla sınıflandırılmadığı görülmektedir. Kırgız Edebiyatında ağıtlar ölüm hadisesinin cereyanın her merhalesi için söylenen şiirler farklı adlar ve başlıklar altında toplanmıştır. Kırgızlarda kişinin öleceğini anlayıp yakınlarını etrafına toplayıp son sözünü söylediği şiirlere Kereez; ölüm hadisesini ailenin seferde olan ferdine duyurmak için söylenen şiirlere Uguzuu (Duyurma), cenaze evde iken söylenen şiirlere Koşok; kişinin cenazesinin mezara defnedilmesi için evinden ayrılırken söylenen şiirlere Uzatuu Koşogu (Uğurlama/Veda Koşması), cenaze defnedilip aile fertlerinin evlerine dönüp ölen kişinin yokluğu için söylenen şiirlere Joktoo adları vermişlerdir. Bu şiirlerin her birinin söyleniş tarzları muhtevaları farklılık göstermektedir.

Türkiye’de cenaze merasiminde Kırgızlarda olduğu gibi çok farklı türlerde şiirlerin söylenmemesinde İslam inancının büyük tesiri bulunmaktadır. Çünkü İslam inancına göre ölen kişinin ardından feryat ederek ağlanması hoş karşılanmamaktadır. Kırgızistan’da ise cenaze merasimlerinde eski Türk inancının tesirleri varlığını koruyup buna bağlı olarak da yakınları tarafından ölen kişinin ardından ağıt söyleme geleneği günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir.

KAYNAKÇA

- Akmataliyev, A. Kırgız Adabiyatının Tarihi. Bişkek: Şam Yayınları, 2004
- Akmataliyev vd. El Adabiyatı Seriyası, 21 Koşoktor. Bişkek: Kırgız Uluttuk İlimder Akademiyası, 1998.
- Çobanoğlu, Özkul. Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.
- Dilçin, Cem. Örneklerle Türk Şiir Bilgisi. Ankara: TDK Yayınları, 2000.
- Dizdaroğlu, Hikmet. Halk Şiirinde Türler. Ankara: TDK Yayınları, 1969.
- Gözaydın, Nevzat. Türk Dili// Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri) Sayı 445-450/Ocak-Haziran, 1989, s. 30.
- Karaalioğlu, Seyit K. Türk Şiir Sanatı. İstanbul: İnkılâp ve Anka Kitap Evleri, 1980.
- Kaya, Doğan. Anonim Halk Şiiri. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- Muratova, Saadat. Börübay Sanjıraçı Ata. Bişkek: Yyy, 2015.